

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat
Postma, J.K.T.

Citation

Postma, J. K. T. (2017, February 14). *Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45861>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45861>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/45861> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Postma, J.K.T.

Title: Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat

Issue Date: 2017-02-14

6 Een nieuwe start

EEN NIEUWE POLITIEKE OMGEVING

Na zijn staatsgreep van 12 juni 1798 was Gogel vol goede moed. Zijn collega Van Kooten had hem kort daarna ‘cordaat en wel bevonden’.¹ Gogel combineerde tijdelijk het lidmaatschap van het nieuwe Intermediaire Uitvoerend Bewind met de post van agent van Financiën. Het radicale Uitvoerend Bewind, dat hem niet erg had gesteund in zijn werk, was uitgeschakeld en hij maakte nu gebruik van zijn dubbelfunctie (directeur en agent) om een aantal zaken vlot te trekken. Zo nam het Intermediaire Uitvoerend Bewind twee dagen na de coup een positief besluit over een regeling van de rechtspraak bij de in- en uitvoerrechten, die het vorige Bewind tegen de zin van Gogel in beraad had gehouden.² Zijn voorstel voor de schuldconversie, dat het vorige Bewind eveneens had laten liggen, zond Gogel een week na de coup opnieuw in. Het Intermediaire Uitvoerend Bewind stuurde het door naar het voorlopige Wetgevend Lichaam, met de aantekening dat er sprake was van een ‘onverwijld noodzakelijkheid’ voor behandeling.³ Een nieuw initiatief van Gogel was dat Goldberg al een dag na de staatsgreep een zogenaamd ‘geheim fonds’ van 50.000 gulden kreeg toegewezen om daarmee als particuliere geldhandelaar ‘voor ’s Lands reekening in effecten te speculeren’.⁴ De speculatieve transacties moesten gezien hun aard geheim blijven, vandaar de aanduiding ‘geheim fonds’. Het tekent Gogel dat hij intensief met deze financiële en bestuurlijk-technische zaken bezig was, terwijl de verwickelingen aan het politieke front ook alle aandacht vroegen.

Er was grote politieke onrust in het land omdat de aanhangers van Vreede en de zijnen zich geducht roerden. Gogel en zijn collega’s probeerden de onrust te bezweren met de nieuwe politieke koers van consensus. Gogel had zich eerder in *De Democraten* fel afgezet tegen partijschappen en facties.⁵ In lijn daarmee presenteerde het nieuwe Intermediaire Uitvoerend Bewind de staatsgreep van 12 juni als ‘een nationale gebeurtenis’. Gogel benadrukte dat het nieuwe Bewind zich had voorgenomen om ‘het soevereine volk te herstellen in zijn rechten, die heiligschennende

1 Van Kooten aan Wiselius, 22 juni 1798, NA, Wiselius, inv.nr. 1.

2 NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 30, 14 juni 1798, ook aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 254.

3 NA, Uitvoerend Bewind, inv.nrs. 30 en 45, aangehaald in Godefroi, *De financiële unificatie*, 34.

4 NA, Financiën 1798-1813, inv.nr. 489, lett. OO, ook aangehaald in Zappey, *Goldberg*, 26 noot.

5 *De Democraten*, nr. 85, 28 december 1797, 25-32.

handen zo schaamteloos hadden verkracht, alle facties te vernietigen door alle burgers te verenigen rond de constitutie'.⁶ De Staatsregeling ging uit van de gedachte dat het Bataafse volk als zodanig een collectieve wil had en dat de Constitutie op nationaal niveau een bindende invloed zou hebben. Daarbij pasten geen politieke partijen, verenigingen van gelijkgezinden die voor kanalisering van politieke wensen konden zorgen. Dat was wat paradoxaal, omdat Gogel zeer programmatisch dacht en ook sterk aan zijn unitarische programmapunten vasthield. Zijn positie sloot echter goed aan bij de politieke cultuur van de Bataafse Republiek, die partij- en factievorming afwees.⁷ In de eerste vergadering van het Intermediaire Wetgevend Lichaam, waar ook de vijf leden van het Intermediaire Uitvoerend Bewind aanwezig waren, onderstreepte Spoor in zijn installatierede nog eens de consensus met de vaststelling dat het tijdelijke parlement bestond uit 'eerlyke, kundige, onbesprokene en beproefde mannen' die zich niet hadden geprofileerd in de verschillende factiën die het land eerder hadden beroerd.⁸

Het bleef nog weken lang onrustig in het land, vooral in Gogels politieke thuisbasis Amsterdam.⁹ Daarover kreeg hij rechtstreeks informatie van zijn vriend, de stadsbestuurder Van Hasselt. Gogel zegde hem in een brief van 19 juli toe dat het Bewind streng zou optreden tegen de 'misdadige woelingen van een troep anarchisten en misleiden'.¹⁰ Gogel was ook nog steeds ongerust over mogelijke acties van Oranjegezinden die volgens hem door Engeland werden gesteund. Hij twijfelde er niet aan dat 'Engelsch goud en Engelsche intrigues alle pogingen aanwenden om de Bataafse natie in het ongeluk te storten'. Daartegen zou het Bewind eveneens maatregelen nemen, het zou tonen dat 'het bestuur van den 12 Juny een energiek bestuur is, dat zich niet laat intimideeren'. Het Bewind kondigde op 19 juli een serie strenge strafmaatregelen af, waaronder de doodstraf.¹¹ De vrijheid van drukpers werd feitelijk beknot, waarmee een proces van steeds verdere beperking van dit recht een aanvang nam.¹² De praktijk om stelselmatig post te openen werd voortgezet.¹³

Ook de verhouding met Frankrijk vroeg veel aandacht van het nieuwe Bewind. De Franse regering had enkele maanden eerder weliswaar voldaan aan het verzoek van Gogel en Daendels om Delacroix terug te roepen, maar de staatsgreep was niet met de Franse autoriteiten afgestemd. Zij hadden geen nieuwe Bataafse coup voor ogen gehad. Anders dan de staatsgreep van januari vond de tweede coup plaats ondanks de Franse politiek en niet als uitvloeisel hiervan. Gogel en de zijnen verkeerden dan ook in onzekerheid of Parijs het nieuwe Bewind in Den Haag wel zou erkennen. Daarom wilden ze Schimmelpenninck en De Winter, die beiden positief

6 NA, Buitenlandse Zaken, inv.nr. 119, aangehaald in Schama, *Patriots and Liberators*, 356, 683.

7 Oddens, *Pioniers*, 188.

8 *Dagverhaal Intermediair Wetgevend Lichaam*, deel 1, 357.

9 Jourdan, *Amsterdam en révolution*, 43, zie ook Jourdan, 'Amsterdam klem tussen staat en volk', 106-107.

10 Gogel aan Van Hasselt, 19 juli 1798, NA, Gogel, inv.nr. 2.

11 Publicatie 19 juli, *NNJB*, deel 33, tweede stuk, 534-538, ook aangehaald in Jourdan, *Amsterdam en révolution*, 43-44.

12 Velema, 'Politiek, pers en publieke opinie', 69.

13 Prak, *Republikeinse veelheid*, 250.

tegenover de machtswisseling stonden, voor een missie naar de Franse hoofdstad sturen. Na de staatsgreep van januari had Schimmelpenninck niet openlijk tegen het radicale Bewind geageerd. De diplomatieke advocaat had daarentegen zelfs in maart nog bij het bezoek van Vreede en Van Langen aan Amsterdam, toen het gematigde stadsbestuur al was afgezet, de beide directeuren gevlaid met de opmerking dat het 'een meesterstuk' was geweest om een revolutie te voltrekken zonder financiële wanorde te veroorzaken. Dat was overigens indirect een pluim op de hoed van Gogel. Schimmelpenninck zei verder het 'misdadig, hoogst misdadig' te vinden om het Uitvoerend Bewind tegen te werken.¹⁴ In werkelijkheid zal hij daar wel anders over hebben gedacht, zeker toen hij bij de zuiveringen zijn burgerrechten kwijtraakte. Over het beramen van de staatsgreep van 12 juni zal wel overleg met hem zijn gepleegd en hij zal zijn steun hebben toegezegd, maar hij was op de achtergrond gebleven.¹⁵ De Winter had wel openlijk steun betuigd bij de voorbereiding van de staatsgreep.

Al op de dag van de staatsgreep vroeg het nieuwe Bewind Schimmelpenninck 'u by ons te vervoegen' en 'met uwe kundigheid en vaderlandsliefde te assisteren'.¹⁶ Zijn diplomatieke gaven werden hooggeschat. Direct daarna was hij terug op het politieke toneel in Den Haag en op 14 juni viel het besluit Schimmelpenninck en De Winter naar Parijs af te vaardigen om daar de belangen van het nieuwe Bewind te behartigen.¹⁷ De beide gezanten vertrokken de volgende dag naar de Franse hoofdstad.¹⁸

Voor de relatie met Parijs was van belang dat legatiesecretaris Champigny-Aubin, die goede contacten met Gogel onderhield, positief was over het nieuwe Bewind.¹⁹ Het hielp ook dat de nieuwe gezant Roberjot een positief rapport naar Talleyrand stuurde. De opvolger van Delacroix was slechts enkele dagen in Den Haag en moest onverwacht doorreizen naar een volgende post. Hij had dan ook geen tijd voor een eigen onderzoek, maar baseerde zich op de mening van 'personnes dignes de foi que j'avais connues lors de l'invasion de la Hollande par les Français'.²⁰ Hij bedoelde onder anderen Gogel en Wiselius die hij in 1795 als Franse representant goed had leren kennen. Zijn conclusie was dat Frankrijk het nieuwe Bewind moest erkennen. Gogel beloofde namens zijn ambtgenoten aan de Fransen dat het nieuwe Bewind geen overrijlde maatregelen zou nemen tegen de mannen van 22 januari, hoewel die van allerlei kwalijke zaken beticht werden.²¹

Bij deze voorzichtigheid paste ook dat er ondanks het nieuwe politieke geluid slechts weinig decreten van het vorige Bewind, ook wel aangeduid als het 'verniet-

14 GAGN, deel 2, 613.

15 Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 175; Rogier, 'Schimmelpenninck', 84.

16 Intermediair Uitvoerend Bewind aan Schimmelpenninck, 12 juni 1798, archief Schimmelpenninck, nr. 39 resp. nr. 22.

17 Mendels, *Daendels*, 188.

18 Volgens een rekening in het archief Schimmelpenninck, nr. 49.

19 Champigny-Aubin aan Talleyrand, 26 juni 1798, in: GAGN, deel 3, band 1, 6.

20 Roberjot aan Talleyrand, 28 juni 1798, in: GAGN, deel 3, band 1, 8, ook aangehaald in De Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie*, 174.

21 Mendels, *Daendels*, 194.

tigde inconstitutionele (uitvoerend) bewind', werden ingetrokken.²² Dat gebeurde wel met de besluiten tot ontslag van ambtenaren die bij een publicatie van 16 juni 1798 werden vernietigd, terwijl ook de burgerrechten werden hersteld.²³ De verzoening gold echter niet voor de Oranjegezinden en federalisten.²⁴ Gogel en de zijnen wilden het streven naar de eenheidsstaat niet in gevaar brengen. Tegelijkertijd waarschuwde het Bewind in een stemadvies voor de verkiezingen van het Vertegenwoordigend Lichaam voor de 'eigenbaat zoekende Volksverleiders', die zich onder het radicale 'Schrikbewind' zo hadden misdragen.

Voorzichtig was het nieuwe Bewind bij de behandeling van de gevangenen die op 22 januari waren gearresteerd. Anders dan verwacht, bleven zij in hechtenis, evenals de gevangenen van 12 juni. Om zijn neutrale houding te bevestigen, liet het Bewind geen van beide groepen gevangenen vrij, maar nam het zich voor ze vast te houden tot er op 10 en 13 juli verkiezingen zouden zijn gehouden voor een nieuw Vertegenwoordigend Lichaam. Ook Champigny-Aubin had er sterk op aangedrongen geen gevangenen vrij te laten, en zeker niet die van januari, voordat er verkiezingen waren geweest, omdat hij anders een sterke verschuiving van het Bataafse bewind naar een meer behoudende positie vreesde.²⁵ Er ontstond echter over dit onderwerp toch nog een conflict. Gogel en zijn collega Tadama waren van mening dat een neutraal beleid een gelijke behandeling vereiste van beide groepen, die van 22 januari én die van 12 juni. Spoors en de andere twee directeuren waren echter voor onmiddellijke vrijlating van de gevangenen van januari en dreven hun zin door. Champigny was verontwaardigd over deze gang van zaken waarover geen overleg met hem was gevoerd. Zijn vertrouwen in het nieuwe Bewind kreeg een knauw.²⁶ Gogel werd bij Champigny en Joubert op het matje geroepen en er kwam een compromis uit de bus. Op 14 juli werden alle gevangenen van 22 januari ontslagen op vier na. Ter wille van de onpartijdigheid werden tegelijkertijd ook de gevangenen van 12 juni op vier na ontslagen. Acht politieke arrestanten bleven zo in hechtenis, een merkwaardige symboliek voor de consensuspolitiek.²⁷ Een aparte status hadden de voormalige directeuren Van Langen en Fijnje, aan wie criminele feiten ten laste waren gelegd. Terwijl Van Langen op 12 juni was gearresteerd, had Fijnje toen kunnen vluchten, maar hij had zich later ter beschikking van het Bewind gesteld en was in hechtenis genomen.²⁸ Zij werden ervan beschuldigd overheidsgeld te hebben gebruikt om in het geheim en wederrechtelijk betalingen te verrichten aan Franse politici als beloning voor steun aan de staatsgreep van 22 januari. Van Langen zou zich bovendien zelf bevoordeeld hebben.²⁹ Ook over deze kwestie ontstond onenigheid bij de initiatiefnemers van de staatsgreep van 12 juni.

22 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 162. Gogel gebruikte de aanduiding onder meer in zijn correspondentie met Schimmelpenninck, bijv. Gogel aan Schimmelpenninck, 11 juli 1798, NA, Buitenlandse Zaken, inv.nr. 119.

23 Publicaties 16 en 18 juni 1798, *NNJB*, deel 33, eerste stuk (1798) 445-446 en 447-452.

24 Publicatie, 25 juni 1798, *ibidem*, 454-462.

25 Mendels, *Daendels*, 195.

26 Champigny-Aubin aan Talleyrand, 10 juli 1798, in: Mendels, *Daendels*, bijlage xxviii.c, bijlagen, 62-64; *GAGN*, deel 3, band 1, 10.

27 Mendels, *Daendels*, 196; Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 176.

28 Kroes-Ligtenberg, *Fijnje*, 207.

29 Kluit, *Van Maanen*, 71-73.

Gogel wilde alleen de nodige gelden terugvorderen, terwijl Spoor strafrechtelijke vervolging wenste. De Franse regering drong er echter op aan dat Van Langen en Fijnje in vrijheid werden gesteld. Zij vreesde dat bij een gerechtelijk onderzoek voor Frankrijk negatieve zaken aan het licht konden komen en ze stuurde een speciale gezant om de vrijlating te bewerkstelligen.³⁰ Uiteindelijk werd in november een algemene amnestie afgekondigd waarbij niet alleen de politieke gevangenen van de twee staatsgrepen, maar ook de laatste twee gevangenen van de omwenteling van 1795, de oud-raadpensionaris Van de Spiegel en de gewezen adviseur van de stadhouder Bentinck van Rhoo, vrijkwamen.³¹ Het zou echter nog tot 19 december duren voordat tot vrijlating van Van Langen en Fijnje werd besloten.³²

Gogel hield zich ook bezig met het opstellen van een verantwoording voor de staatsgreep. Eind juli lieten de coupplagers, die zich als Intermediair Uitvoerend Bewind hadden opgeworpen, een verzameling *Authentique bijlagen* publiceren met talrijke brieven van onder anderen Van Langen die de kwaadaardigheid van het radicale Bewind moesten aantonen.³³ Daarnaast legde het Intermediaire Uitvoerend Bewind verantwoording af aan de Eerste Kamer van het intussen nieuw verkozen Vertegenwoordigend Lichaam. Een uitgebreide Memorie, voorzien van vele bijlagen, ondertekend door Gogel, Pijman, Spoor, Tadama en LaPierre, was een lange en felle aanklacht over het machtsmisbruik van het afgezette Bewind, ‘alles bewijst onkunde, nalatigheid, slordigheid en ontrouw’.³⁴ Deze verantwoording bevestigde dat door de Bataafse Omwenteling de normen voor goed publiek gedrag waren veranderd. In het bijzonder werd het persoonlijk profijt trekken uit publieke functies nu veroordeeld.³⁵ Overigens was er in zoverre wel continuïteit dat ook voor de mannen van 12 juni een belangrijk politiek uitgangspunt bleef, dat het Bewind ‘het Bataafsche Gemeenebest voor het Fransch Gouvernement waarlijk nuttig zou kunnen maken’.³⁶

Voor de verkiezingen die de nieuwe machthebbers organiseerden, waren de grondvergaderingen weer aangevuld met gematigde Bataven, aan wie eerder door de zuiveringen hun burgerrechten waren ontnomen.³⁷ Op 13 juli werd een in meerderheid gematigd Vertegenwoordigend Lichaam van 94 leden gekozen dat eind juli voor het eerst vergaderde. Zoals de Staatsregeling voorschreef, werden er 30 leden verkozen om zitting te nemen in de Tweede Kamer. De overige 64 leden vormden de Eerste Kamer. Daniël de Leeuw, voorzitter van de Tweede Kamer, duidde de gebeurtenis aan als de voltooiing van de revolutie met de woorden: ‘de Revolutionaire tijd is voorby, de revolutie had immers geen ander doelwit, geene andere strekking dan het daarstellen van eene vaste orde van zaaken? En dat is er nu’.³⁸

30 Mendels, *Daendels*, 203; Schimmelpenninck aan Van der Goes, 15 oktober 1798, in: *GAGN*, deel 3, band 2, 477.

31 Mendels, *Daendels*, 208.

32 Kluit, *Van Maanen*, 72.

33 *Authentique bylagen, tot de gebeurtenissen van den 12 Junij 1798*.

34 *Memorie Intermediair Uitvoerend Bewind*, 30.

35 Kerkhoff, *Public Values*, 204-206.

36 *Memorie Intermediair Uitvoerend Bewind*, 62, ook aangehaald in Vreede, *Geschiedenis der diplomatie*, deel 1, 328.

37 Secker, ‘Van de uitvoerende macht’, 127.

38 *JBR*, deel 13, 188.

Anders dan men uit deze woorden zou kunnen afleiden brak er geen rustige periode aan. De Bataven moesten invulling geven aan de Staatsregeling waarover een levendig politiek debat ontstond. Daar zou Gogel actief aan deelnemen. In de periode na 12 juni 1798 was er zeker niet de nationale eendracht die Gogel en anderen wensten.³⁹

Het nieuwe Vertegenwoordigend Lichaam koos een Uitvoerend Bewind dat op 17 augustus 1798 aantrad. De vijf agenten, die tijdelijk ook de taken van het Bewind op zich hadden genomen, toonden geen animo als lid van het Bewind aan te blijven. Formeel deed Gogel zo een stap terug, maar dat was niet verwonderlijk. Hij zocht de plek waar hij het sterkst was, en dat was niet in het Uitvoerend Bewind, maar wel als agent van Financiën. In die bestuurlijk-uitvoerende functie had hij meer directe invloed op de financiële opbouw van de eenheidsstaat dan als lid van het Uitvoerend Bewind.

Zodra het Vertegenwoordigend Lichaam gekozen was en het Intermediaire Uitvoerend Bewind vervangen was door een definitief Bewind, kwam er een beweging tegen de teruggetreden bestuurders en Daendels op gang. Het regende verzoekschriften van radicale Bataven uit vele oorden om ‘Daendels en de personen van de burgers Gogel, Spoor, Tadama, de la Pierre en Pijman’ in staat van beschuldiging te stellen. Het Vertegenwoordigend Lichaam reageerde met een decreet van 5 oktober 1798 dat niet alleen de verzoekschriften van de hand wees, maar dat tevens het Uitvoerend Bewind opdroeg nauwkeurig te letten op ‘alle zodanige woelingen en ondernemingen’, die ertoe strekten ‘om de inbreuk op ’s volks oppermacht, den 17n Maart en den 4n Mei gepleegd te wettigen’.⁴⁰ De beide decreten waarmee de radicale bestuurders hun politieke bestaan zonder verkiezingen hadden willen continueren, waren nog steeds het symbool van een onwettige politiek. Verder werden radicale politieke clubs opgeheven die het vorige bewind steunden, terwijl een aanzienlijk aantal politieke periodieken werd gecensureerd.⁴¹ Dit was een verdere bijdrage aan de desintegratie van de democratische republikeinse infrastructuur. De eerdere, radicale fase van de Bataafse revolutie van januari-mei 1798, ontegenzeggelijk een doorbraak in de Nederlandse geschiedenis, was niet het hoogtepunt van het democratische republicanisme, maar het begin van het eind ervan.⁴² De Staatsregeling van 1798 legde het beginsel van de vrijheid van drukpers vast, maar tegelijkertijd nam het muilkorven van de pers een aanvang. Na de vorming van de centrale staat zette de overheid politieke repressie met verschillende instrumenten in om rust en orde te handhaven.⁴³ Deze politiek werd na de staatsgreep van juni 1798 voortgezet, zodat de conclusie moet zijn dat de staatsgreep van januari 1798 samen met die van juni 1798 de democratische participatie, zijn infrastructuur en – nog belangrijker – zijn geest aantastten.⁴⁴

39 Oddens en Rutjes, ‘Scenario voor een voltooide revolutie’, 63.

40 Decreet van het Vertegenwoordigend Lichaam, 5 oktober 1798 en Notulen van het Uitvoerend Bewind, 8 oktober 1798, aangehaald in Mendels, *Daendels*, 201.

41 Koekkoek, *The Citizenship Experiment*, 292.

42 Ibidem, 292

43 Van Sas, ‘The Netherlands 1750-1813’, 63; Rutjes, ‘Onderdrukt onbehagen’, 41.

44 Koekkoek, *The Citizenship Experience*, 292.

In oktober 1798 kwam Pieter Vreede nog met een verdediging van zijn Uitvoerend Bewind. In vrij gematigde bewoordingen keek hij terug op zijn regeerperiode.⁴⁵ Achteraf had hij kritiek op de uitvoering van de zuiveringen door bepaalde medewerkers, sommige ‘hebben zich op een schandelyke wyze gedragen’. Wel stak hij de draak met de beschuldiging van een schrikbewind door te vragen waar het strafschatot was en waar ‘het drupje bloeds, dat is gestort’? Ook meende hij dat de agenten niet alles hadden geprobeerd om de misstanden aan te pakken die ze hadden gesignaleerd: ‘Waar is hun vertoogsschrift aan het Bewind?’ Hij verklaarde zelfs dat de staatsgreep voor hem als een volledige verrassing kwam. ‘Wie kon voorzien dat een voltooid Plan daartoe gereed lag? En toen het losbrak was het volvoerd! [...] Het was dus onmogelyk tydig eene afwending te maeken. Wy waeren in den strik gegrepen’, schreef hij in zijn *Verandwoording*. Vreede loofde verder het resultaat dat zijn Bewind tot stand had gebracht. ‘Immers het is voor de geheele Waereld openbaar, dat toen reeds genoegzaam alle de voorname Raderen van dit vervaerlyk zamenstel in vollen gang waren.’

Opmerkelijk is, dat hij indirect Gogel een pluim op zijn hoed stak van wie de deskundigheid toch al niet ter discussie stond: ‘De Nationale Finantie, die hartzenuw van den staet, was reeds in volkomen werkzaamheid, en het Bureau daervan, van zodanige mannen voorzien van vereischte bekwaamheden, die ik niet geloof, dat door kundiger zouden kunnen vervangen worden.’

Na de verkiezingen trad Gogels vriend Van Hasselt in augustus 1798 toe tot het nieuwe Uitvoerend Bewind. Daarnaast zouden vooral de directeuren François Ermerins en Anthony van Haersolte van zich doen spreken. Bij de agenten gaven Gogel en Spoors de toon aan. Formeel hadden de agenten geen zelfstandige bevoegdheden, zoals bij verschillende gelegenheden in het Vertegenwoordigend Lichaam werd benadrukt. Materieel lag dat echter anders, zeker nu het dominerende Bewind van Vreede en de zijnen was vervangen door een minder ervaren gezelschap van directeuren. De agenten kregen steeds meer bestuurlijke en uitvoerende macht, ze werden met steeds zwaarder en ingewikkelder taken belast.

Voor Tadama kwam in oktober 1798 een einde aan zijn functie van agent van Justitie toen het nieuwe Bewind hem niet in zijn baan bevestigde en hij een hoge juridische post in Amsterdam ging vervullen. De agent van Nationale Opvoeding Van Kooten werd in 1799 opgevolgd door Johannes Henricus van der Palm, hoogleraar in de Oosterse talen in Leiden, die zich vooral op het onderwijs ging richten. De agent van Binnenlandse Zaken LaPierre zou zich tot 1802 handhaven. Maarten van der Goes nam begin oktober 1798 de portefeuille van Buitenlandse Betrekkingen van Gogel over die deze functie toen een half jaar had waargenomen. Van der Goes was een ervaren diplomaat die onder het ancien régime verschillende functies had vervuld en van november 1797 tot januari 1798 ook secretaris van de Commissie Buitenlandse Zaken van de Nationale Vergadering was geweest.

In het Vertegenwoordigend Lichaam ontwikkelde Jean Henri Appelius zich tot de voornaamste woordvoerder over financiële onderwerpen, zodat Gogel erg veel

45 Vreede, *Verandwoording*, 7-24.

met hem te maken kreeg. Direct na de coup van 12 juni had het nieuwe Bewind de Zeeuwse bestuurder verzocht zijn talenten ten dienste van de nationale politiek in te zetten. Het was dus waarschijnlijk Gogel die hem naar Den Haag riep.⁴⁶ Appelius was op het terrein van de openbare financiën even deskundig als Gogel, maar toonde zich minder gedreven en miste bovendien diens sterke ideologische overtuiging. Gogel was fel, impulsief en soms nogal bot, terwijl Appelius beheerst, koel en diplomatiek opereerde. Ze zijn wel als elkaars tegenpolen aangeduid.⁴⁷ Ze hadden wel respect voor elkaars bekwaamheden, maar een duidelijke rivaliteit zou in de toekomst niet ontbreken.

GOGEL EN DE INTERNATIONALE HANDELSPOSITIE

De internationale handelspositie van de Bataafse Republiek ging Gogel zeer ter harte. Voor de functie van agent van Nationale Economie was nog steeds niemand aangewezen. Het radicale Uitvoerend Bewind had Wiselius voor deze functie gepolst, maar hij had geweigerd.⁴⁸ Direct na de staatsgreep van juni 1798 liet Gogel bij de Amsterdamse koopman Robert Voûte informeren of deze voor de functie zou voelen. Het werd hem echter snel duidelijk dat Voûte er zeker 'niet toe zoude te disponeren zijn, om eenige commissie van het Gouvernement van welken aard ook te accepteren', waarna de pogingen voorlopig werden gestaakt om de functie vervuld te krijgen.⁴⁹

Gogel bleef na de staatsgreep van juni 1798 eerst ook nog waarnemend agent van Buitenlandse Betrekkingen, een functie die hij vanaf begin april was gaan vervullen. Van der Goes werd als beroepsdiplomaat na de coup tot secretaris van het agentschap benoemd, maar Gogel bleef als waarnemend agent zeker ook actief. Aangezien er nog geen agent van Nationale Economie was, behartigde hij vooral de handelsbelangen van het land.⁵⁰ Zo voerde hij twee weken na de staatsgreep een verkennend gesprek met de Amerikaans gezant Murray. Diens missie was erop gericht om de Bataafse Republiek tot meer onafhankelijkheid ten opzichte van de Fransen en zelfs tot een afzonderlijke vrede met Engeland te bewegen. Gogel van zijn kant probeerde steun te krijgen voor zijn plan om Engeland te laten afzien van vijandige daden tegen de Bataafse handels- en vissersschepen. Murray kreeg de indruk dat Gogel 'warmly positive' stond tegenover zijn vergaande vredesvoorstel en zelfs bereid was om de banden met Parijs lossen te maken ('to cut some of its ties with Paris').⁵¹ Toen Murray door de Amerikaanse gezant in Londen de mogelijkheden verder liet aftasten, kreeg hij tot zijn teleurstelling te horen dat de Engelsen voor onderhandelingen de voorwaarde stelden dat Willem v in zijn positie van

46 Van der Poel, *Appelius*, 10.

47 Hofstra gebruikte de term in zijn artikel 'De belastingunificatie van 1805', 227.

48 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 198.

49 Voûte verbleef in het buitenland, Gogel polste hem via Wiselius; Wiselius aan Gogel, 26 juni 1798, NA, Gogel, inv.nr. 10; zie ook Van Limburg Brouwer, *Wiselius*, 141-143.

50 Rosendaal, 'De ooglijnen van de staat', 34-35.

51 Aantekening van 26 juni 1798 in dagboek van Murray, geciteerd in Hill, *Murray*, 100.

stadhouder zou worden hersteld. Murray begreep dat deze voorwaarde onacceptabel zou zijn voor Gogel en hij liet het project varen. Hoewel het gesprek van Gogel en Murray geen resultaat had, bleven zij contact houden, in het bijzonder over het voorkomen van een oorlog tussen Frankrijk en de VS, die dreigde na een maritiem conflict tussen beide landen. Een Frans-Amerikaanse oorlog zou erg nadelig zijn voor de Bataafse Republiek, omdat Amerikaanse schepen veel handelswaar van Bataafse kooplui vervoerden.

Gogel was in deze tijd als waarnemend agent ook nog op een ander front bezig met de handelsbetrekkingen. Hij pakte een initiatief van het vorige Bewind weer op dat via Voûte, die als vertegenwoordiger van het bankiershuis Hope & Co. in St. Petersburg verbleef en het vertrouwen van de tsaar genoot, een handelsverdrag met Rusland tot stand had willen brengen.⁵² Gogels inspanningen hadden geen resultaat, omdat Voûte intussen door Peterburgse hofintriges in ongenade was gevallen bij de tsaar.⁵³

Als behartiger van de handelsbelangen richtte Gogel zich uiteraard vooral op de handelsrelaties met de bondgenoot Frankrijk. In 1794 had hij samen met Goldberg de Franse representanten al proberen te overtuigen dat samenwerking op handelsgebied voor beide landen grote voordelen zou hebben. Als agent kampte Gogel met een dilemma. Hij was een overtuigd voorstander van het bondgenootschap met Frankrijk, omdat deze alliantie een unitarische regering mogelijk maakte. Tegelijkertijd had Gogel stevige kritiek op Frankrijk als veeleisende bondgenoot die financiële en materiële steun verlangde, maar daar weinig voor terugaf. Uit het Haagse Verdrag van 1795 vloeiden aanzienlijke financiële verplichtingen voort. De Franse staat claimde ook nog vorderingen op kerkelijk bezit en bezit van Franse emigranten in de Bataafse Republiek. Tegelijkertijd was de handel naar Frankrijk vanuit de Bataafse Republiek aan allerlei beperkende maatregelen onderhevig.⁵⁴ Bovendien waren de kapers, door Gogel aangeduid als de 'vampieren' van de zee, vanuit Franse havens lastig voor de Bataafse handel. De Fransen hadden zelfs toegelaten dat de haven van Vlissingen waarover ze medezeggenschap wensten, zich had ontwikkeld tot een vrijhaven voor piraten en kapers.⁵⁵ Over de incidenten met kapers voerden Gogel en Champigny een bitse correspondentie en Gogel klaagde rechtstreeks bij de Franse minister van Marine. De Bataafse autoriteiten hadden er veel voor over om al deze bezwaren en klachten met een nieuw verdrag weg te nemen. Kort na de staatsgreep van juni 1798 vroeg Gogel aan Goldberg om na overleg met kooplieden en andere deskundigen met spoed een verdrag op te stellen. Al op 23 juli kon Goldberg het Bewind een ontwerp toesturen.⁵⁶

Ook met het oog op een nieuw handelsverdrag bleef een goede vertegenwoordiging van de Bataafse Republiek in Parijs belangrijk. Schimmelpenninck en De

⁵² GAGN, deel 2, 613.

⁵³ Gogel aan Wiselius, 15 augustus 1798, NA, Buitenlandse Zaken, inv.nr. 119, NA, Wiselius, inv.nr. 37, ook aangehaald in Van Limburg Brouwer, *Wiselius*, 141-142; Buist, *Hope & Co.*, 178.

⁵⁴ Schimmelpenninck aan Van der Goes, 1 februari 1799, NA, Buitenlandse Zaken, inv.nr. 211, ook in GAGN, deel 3, band 2, 494-495.

⁵⁵ Schama, *Patriots and Liberators*, 403.

⁵⁶ Goldberg aan het IUB, 23 juli 1798, met ontwerp-verdrag als bijlage, NA, Goldberg, inv.nr. 226.

Winter waren intussen naar het vaderland teruggekeerd. Schimmelpenninck wens- te zijn advocatenpraktijk weer op te vatten, maar het Bewind hechtte er zeer aan om hem na zijn tijdelijke missie aan te stellen als permanente ambassadeur. Er zat namelijk weinig schot in de onderhandelingen over de economische kwesties. Bovendien bleef Gogel uit Parijs berichten ontvangen dat de meningen over de poli- tieke gebeurtenissen in de Bataafse Republiek binnen de Franse regering nog erg verdeeld waren, terwijl aanhangers van Vrede en de zijnen in Parijs openlijk te- gen het nieuwe Bewind bleven ageren.⁵⁷ Als ambassadeur zou Schimmelpenninck zijn lucratieve advocatenpraktijk in Amsterdam moeten opgeven. De zuinige Gogel moest aan 'zijn waarde vriend' Schimmelpenninck een salarisvoorstel doen dat daar rekening mee hield, 'de Natie is u voor deze opofferingen schadeloosstelling schuldig'.⁵⁸ Schimmelpenninck antwoordde dat de staatskas er te slecht voor stond om belast te worden met een vergoeding die hem voldoende schadeloos zou stel- len, maar hij zag wel een andere oplossing. Hij verwachtte dat vele Amsterdamse handelshuizen het belang inzagen dat hij ambassadeur in Parijs zou worden, en dat zij 'een genoegzame schadeloosstelling' zouden willen financieren, waarna hij met het Bewind over 'de gewone schikkingen' (traktement, reisgeld, onkostenvergoe- ding) gemakkelijk overeenstemming meende te kunnen bereiken.⁵⁹ Enkele dagen later schreef Schimmelpenninck echter aan Gogel dat hij moest constateren dat de kooplui niet over de brug wilden komen waarmee voor hem de zaak 'finaal was afgedaan'.⁶⁰

Voor Gogel was dat zeker niet het geval, omdat hij verontrustende berichten uit Parijs bleef ontvangen.⁶¹ Hij schreef aan Schimmelpenninck dat hij die berichten aan het Uitvoerend Bewind had voorgelegd met als conclusie dat 'de toestand van dit arme land kritiek en hachelijk is, en spoedige voorziening vereischt'. Hij had met het Uitvoerend Bewind besproken om zelf naar Parijs te gaan, maar hij kon niet gemist worden, zelfs niet voor veertien dagen.⁶² Uiteindelijk bereikten Gogel en Schimmelpenninck toch overeenstemming over een regeling. De nieuwe ambas- sadeur kreeg als reguliere vergoeding meer dan hem aanvankelijk was geboden en ontving naderhand ook nog een formidabele schadeloosstelling in de vorm van ge- schenken met een waarde van 74.000 gulden, gefinancierd door Amsterdamse en

57 L. van der Valck (secretaris van de ambassadeur in Parijs) aan Gogel, 14 september 1798, in: *GAGN*, deel 3, band 2, 456.

58 Gogel aan Schimmelpenninck, 14 september 1798, archief Schimmelpenninck, nr. 45, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 456-457, gedeeltelijk in Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schimmelpenninck*, deel 1, 152. Het royale aanbod omvatte in de eerste plaats als 'dedommagement' (schadeloosstelling) een pakket Bataafse effecten dat vierduizend gulden per jaar opbracht. Daarnaast was er het salaris van een buitengewoon ambassadeur van 120 gulden per dag, en indien nodig een aanvulling waaraan geen duidelijke grens was gesteld. Bovendien was er dan nog de vergoeding van andere onkosten, reisgeld, equipage, enz.

59 Schimmelpenninck aan Gogel, 17 september 1798, archief Schimmelpenninck, nr. 45, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 457-459, gedeeltelijk in Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schimmelpenninck*, deel 1, 153.

60 Schimmelpenninck aan Gogel, 24 september 1798, archief Schimmelpenninck, nr. 45a, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 461.

61 Rouget de Lisle aan Gogel, 24-25 september 1798, in: *ibidem*, 462-471.

62 Gogel aan Schimmelpenninck, 29 september 1798, archief Schimmelpenninck, nr. 121, ook in *ibidem*, 474-475.

Rotterdamse kooplui.⁶³ Gogel was ruimhartig geweest, omdat hij Schimmelpenninck bij uitstek geschikt achtte om de relatie met Frankrijk en in het bijzonder de handelsbetrekkingen te verbeteren.

Na de nodige verkenningen in Parijs meldde Schimmelpenninck in februari 1799 dat er een goede kans was op een nieuw verdrag, omdat de Fransen geld nodig hadden, gezien hun ‘deerlijk benauwde’ financiële situatie.⁶⁴ Gogel werkte een voorstel uit waarbij de Franse staat tegen een betaling van twee miljoen gulden zou afzien van zijn vorderingen op kerkelijk bezit en bezit van emigranten in de Bataafse Republiek.⁶⁵ De Franse onderhandelars eisten het dubbele. Daarop kwam Gogel met een nieuw voorstel waarin tevens de rechten op Vlissingen, het verminderen van het aantal te onderhouden manschappen en de totstandkoming van een ‘commercietraktaat’ waren geregeld. Voor dat alles stelde Gogel een bedrag van vierenhalf miljoen gulden voor. Hij kende grote prioriteit toe aan een handelsverdrag en liet weten, dat dat alleen hem al een miljoen waard was.⁶⁶ In een aanbiedingsbriefje waarmee hij het concept van zijn voorstel aan Van der Goes toezond, schreef hij over zichzelf in de derde persoon: ‘Gogel schuift niet gaarne bataafsch geld af’, maar om het Uitvoerend Bewind, zijn collega en hemzelf ‘van dat lastige pak af te helpen’ en met het oog op het nationale belang vond hij zijn voorstel aanvaardbaar.

Gogel keerde zich fel tegen het voornemen van de Fransen om de onderhandelingen over het verdrag te verplaatsen van Parijs naar Den Haag. Hij liet Van der Goes weten dat ‘het middel om het commercietraktaat hier te negocieren’ hem in het geheel niet beviel, omdat hij bang was voor inmenging van allerlei belanghebbenden.⁶⁷ Hij gaf een cynische toelichting op basis van ‘eerdere ervaringen’: ‘Er is geen één artikel, hetwelk aan allen zal voldoen; elk zal tenminste één vinden om wat op te zeggen te hebben, en met zijn belangen niet alleen bij onze gemachtigden maar ook bij de Franschen lopen’. Daarvan zou dan het gevolg zijn, dat deze laatsten zouden zeggen: ‘Le gouvernement batave propose un traité et la nation n’en veut pas.’

Op het moment dat Gogel zijn brief schreef had de Franse onderhandelaar Thimothée Lubbert echter al de opdracht ontvangen om naar Den Haag af te reizen.⁶⁸ De Fransen zagen in dat de werkelijke macht zich in Den Haag bevond, omdat Gogel als agent van Financiën de voorwaarden aan Schimmelpenninck dicteerde. De ambassadeur wendde voor dat de verplaatsing hem niets kon schelen, maar dat klonk wel wat geforceerd. Op verzoek van Gogel ging Goldberg de onderhandelingen voeren die goed verliepen. Lubbert stelde zich welwillend en constructief op en Gogel reisde zelfs met de Franse onderhandelaar naar Amsterdam om daar de

63 Secretet besluit Uitvoerend Bewind, 6 oktober 1798, aangehaald in *ibidem*, 476, noot 1. Colenbrander verwijst naar Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schimmelpenninck*, deel 1, 169, 337-341.

64 Schimmelpenninck aan Van der Goes, 4 februari 1799, NA, Buitenlandse Zaken, inv.nr. 211, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 495.

65 *GAGN*, deel 3, band 2, 496. Colenbrander verwijst naar een brief van Gogel, 4 februari 1799, NA, Legatie Frankrijk, 1747-1810, inv.nr. 730.

66 Gogel aan Van der Goes, 16 februari 1799, NA, Gogel, inv.nr. 3, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 497-498.

67 Gogel aan Van der Goes, 16 februari 1799.

68 Schimmelpenninck aan Van der Goes, 16 februari 1799, NA, Buitenlandse Zaken, inv.nr. 211, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 498-499.

mogelijkheden van een krediet voor Frankrijk te verkennen.⁶⁹ Lubberts opdrachtgevers in Parijs reageerden echter veel stroever, vroegen veel geld en waren niet geneigd werkelijke concessies te doen ten aanzien van Vlissingen en de hoge douanerechten. De sfeer raakte gespannen en Gogel ging zich zo aan de veeleisende Fransen ergeren dat aan hem de uitspraak werd toegeschreven: ‘qu’on nous envahisse donc’.⁷⁰ Terwijl de Fransen tegen de zin van Gogel de onderhandelingen naar Den Haag hadden verplaatst, vonden regeringskringen in Parijs nu dat hij zich als agent van Financiën te veel met de zaken bemoeide. Schimmelpenninck die daarover rapporteerde was somber geworden over de kansen op een verdrag, zeker nadat een deelakkoord over de bezittingen van Franse emigranten, dat hij al eerder met minister Talleyrand had gesloten, onverwacht was getorpedeerd door het Directoire. ‘De hemel weet hoeveel millioenen men wel vragen zal’. Verbitterd over de gang van zaken drong hij erop aan, dat men in elk geval ‘geen duit in specie geeft’, maar in plaats van contant geld alleen een lening zou verstrekken.⁷¹ Hoewel teleurgesteld, toonde Schimmelpenninck niettemin respect voor Gogels inzet en financiële vakbekwaamheid. ‘Hoe Gogel het met zijne reeds gemaakte financieele dispositiën zal klaren weet de goede hemel; mijn God hoe wordt soms ijver, goede trouw en vaderlandsliefde beloond?’, schreef hij aan Van der Goes. Het verdrag raakte kort daarna geheel van de baan door de politieke verwarring in Parijs als gevolg van de staatsgreep van 18 juni 1799 ofwel 30 Prairial, die nieuwe radicale Jacobijnse bewindslieden op het pluche bracht en tot het ontslag van Talleyrand leidde.

EEN NIEUW BEGIN ALS AGENT VAN FINANCIËN

Nadat Gogel medio augustus 1798 was teruggetreden als lid van het Intermediaire Uitvoerend Bewind, kon hij zich weer volop concentreren op zijn werk bij het agentschap van Financiën. Daarna bleek echter al snel dat Gogel bij het uitvoeren van zijn beleidsprogramma te maken had met een politieke omgeving die veel terughoudender was in het streven naar een eenheidsstaat dan hijzelf. Na de euforie van de eerste maanden na de staatsgreep van 12 juni raakte Gogel dan ook teleurgesteld door de trage voortgang van de eenwording. Het was voor hem moeilijk te aanvaarden dat democratisch gekozenen het unitarische streven tegenwerkten. De Constitutie had niet de kracht waar hij op had gerekend. Er waren grote politieke meningsverschillen hoever en vooral hoe snel de eenwording moest gaan. Velen wensten matiging van het eenheidsstreven of zelfs terugkeer van het federalisme. Gogel behoorde tot een minderheid die de eenheidsstaat met spoed wilde uitbouwen.

Het hinderde Gogel dat hij formeel alleen via het Uitvoerend Bewind kon com-

69 Goldberg aan Gogel, 14 maart 1799, NA, Gogel, inv.nr. 3, ook in *ibidem*, 500-501, ook aangehaald in Zappey, *Goldberg*, 39; Lombard (Franse ambassadeur) aan Talleyrand (minister van Buitenlandse Zaken), 9 maart 1799, in: *GAGN*, deel 3, band 1, 44-47, inzh. 46.

70 Schimmelpenninck aan Van der Goes, 9 april 1799, archief Schimmelpenninck, nr. 59, ook in *GAGN*, deel 3, band 2, 501-503, inzh. 502

71 Schimmelpenninck aan Van der Goes, 9 april 1799.

municeren met het Vertegenwoordigend Lichaam. De strikte scheiding tussen uitvoerende en wetgevende macht bemoeilijkte de besluitvorming. Ook reden de beide Kamers van het Vertegenwoordigend Lichaam elkaar voortdurend in de wielen. De Eerste Kamer had tot taak alle wetten en besluiten te ontwerpen en voor te stellen. De Tweede Kamer kon deze al dan niet bekrachtigen, maar ze kon geen wijzigingen aanbrengen. Vaak verlamde het steekspel tussen beide Kamers de besluitvorming. Gogel zou daardoor steeds meer kritiek krijgen op het parlement.

Er was ook veel tegenwerking op gewestelijk en lokaal niveau. Gogel en de andere agenten hadden grote moeite om hun regelingen daar te laten uitvoeren, te meer doordat vele ervaren regenten waren teruggekeerd in hun ambten.⁷² De departementale en gemeentelijke besturen waren weliswaar formeel ondergeschikt aan het Uitvoerend Bewind, maar in de praktijk stond het centrale gezag vrij machteloos tegenover de hardnekkige obstructie van plaatselijke bestuurders. Het was paradoxaal dat op landelijk niveau een nieuwe centralistische structuur ontstond, maar dat daaronder oude instituties en praktijken bleven bestaan.⁷³

Het kostte Gogel moeite om in het complexe politieke bestel te opereren, hoewel zijn persoonlijke prestige groot was. Hij had een goede reputatie als patriot door zijn gevaarvolle tochten in 1794 naar de Franse troepen in de Zuidelijke Nederlanden ter voorbereiding van de Bataafse Omwenteling en door zijn optreden daarna als lid van het Comité revolutionair.⁷⁴ Tegelijkertijd verleende zijn positie als eigenaar van een klein handelskantoor met internationale contacten hem het aureool van degelijkheid en soberheid. Als co-redacteur van het gezaghebbende politieke blad *De Democraten* had hij veel kennis van de overheidsfinanciën.

Gogel kon echter slecht uit de voeten met tegenwerking. Hij was niet alleen ambitieus en idealistisch, maar ook lastig, arrogant en eigengereid. Zijn argumenten moesten voldoende zijn om anderen te overtuigen. Als de zaken niet zo liepen als hij wilde, liet Gogel blijken dat hij niet afhankelijk was van zijn Haagse functie, geen beroepsbestuurder was en dat hij gemakkelijk kon terugkeren naar zijn handelskantoor in Amsterdam. Meermalen stelde hij zijn functie ter beschikking om zaken af te dwingen of eenvoudig zijn ongenoegen te laten blijken. Telkens besloot Gogel dan toch weer in functie te blijven, omdat hij wel degelijk ook resultaten bereikte en gehecht was aan de invloed die hij kon uitoefenen.

Het eerste jaar na de staatsgreep van juni 1798 ondernam Gogel met veel elan en tomeloze energie een groot aantal activiteiten. Er waren de belangrijke financiële projecten, voortvloeiend uit de Staatsregeling, die gericht waren op de unificatie, zoals de schuldconversie en een belastingplan. Als agent van Financiën was hij betrokken bij vele andere onderwerpen met financiële gevolgen, zodat hij als een spin in het bestuurlijke web zat.⁷⁵ Velen vroegen ook zijn persoonlijke aandacht voor hun zaak, wat hem wel eens te veel werd. Toen hij in december 1798 een bezoek aan het kantoor van het Oost-Indisch Comité in Amsterdam bracht, verzocht hij

72 Secker, 'Van de uitvoerende macht', 128.

73 Van Sas, 'De Republiek voorbij', 79.

74 GAGN, deel 2, 647.

75 Postma, 'Gogel: de spin in het web', 301.

president Wiselius ‘van deze overkomst nergens iets te doen blyken, alzo ik my met geene andere zaaken ophouden wil, en geen oogenblik voor my behoud wanneer men te Amsterdam weet dat ik in de stad ben’.⁷⁶

Gogel begreep heel goed dat hij voor het uitvoeren van zijn beleid afhankelijk was van zijn ambtelijk apparaat. In augustus 1798 bood hij het Bewind een uitgewerkt organisatieplan voor zijn agentschap aan.⁷⁷ In zijn voorstel klonk het dilemma door van de bewindsman van Financiën die de staatsuitgaven moest beperken, maar als beheerder van zijn agentschap een effectief, hoogwaardig en daardoor kostbaar ambtenarenapparaat nodig had om zijn uitgebreide takenpakket te kunnen uitvoeren. Bij het bepalen van het aantal ambtenaren en de toekenning van de rangen had hij er rekening mee gehouden dat zijn medewerkers in een ‘moeilijken en werkzaam kring’ waren geplaatst.⁷⁸

Nadat het nieuwe Vertegenwoordigend Lichaam het personeelsbeleid aan zich had getrokken en de aantallen ambtenaren en hun salarissen ging vaststellen, maakte Gogel hiertegen in een uitvoerige notitie ernstig bezwaar, maar zonder resultaat.⁷⁹ Het Vertegenwoordigend Lichaam nam Gogels organisatieplan niet in behandeling, maar gaf voorrang aan de behandeling van de instructies van de agenten. Daarna verlangde het een gezamenlijk voorstel voor de organisatie van alle agentschappen. Gogel diende daartoe, in juni 1799, een wat aangepast organisatieschema in, met nog een lichte toename van het personeelsbestand ten opzichte van zijn voorstel van een jaar eerder vanwege een taakuitbreiding.⁸⁰ Het Uitvoerend Bewind nam Gogels voorstel over en keurde een personeelssterkte van 49 ambtenaren goed, terwijl het gehele staatsbestuur 286 geëmployeerden telde.⁸¹

Toen het Bewind het gezamenlijke organisatieplan aan de Eerste Kamer toezond, ging het vergezeld van een rapport van directeur Van Haersolte waarin deze het agentschap van Gogel aan de andere agenten ten voorbeeld stelde. Van Haersolte was vooral te spreken over de gecentraliseerde opzet van de postbehandeling en de archivering onder één generale secretarie.⁸² In lijn met Gogels uitgangspunten wilde hij een passende beloning voor een goede kwaliteit van het ambtenarenkorps. ‘Fortuynzoekers’ en ‘onbekwame handen’ moesten worden geweerd. De beloning moest ook voldoende zijn voor het levensonderhoud, omdat een nevenbaan niet gewenst was, aangezien het werk in de hoofdbetrekking daaronder zou lijden. Het rapport van Van Haersolte benadrukte de wenselijkheid van ambtelijke professionalisering die zich ook in de aanpak van Gogel aftekende.⁸³ Tegelijkertijd waren de verhoudingen nogal patriarchaal vanuit de gedachte dat het hoofd van het

76 Gogel aan Wiselius, 22 december 1798, NA, Wiselius, inv.nr. 5.

77 Staat van organisatie der bureaux, 21 augustus 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 48, 24 augustus 1798, aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 259.

78 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 21 augustus 1798, NA, Financiën 1795-1813, inv.nr. 47.

79 Missive Gogel, 24 januari 1799, NA, Financiën 1795-1813, inv.nr. 49.

80 Plan van organisatie voor agentschap, 26 juni 1799, NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 49, ook aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 263.

81 Besluit 11 juli 1799, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 59, ook aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 261-262.

82 Rapport Van Haersolte, 6 juli 1799, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 59, ook aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 264.

83 Pfeil, ‘Tot redding’, 262.

agentschap de belangen van zijn ondergeschikten zoveel mogelijk moest behartigen in materiële en ideële zin, hen moest bijstaan in moeilijkheden en als voorpraak moest fungeren.⁸⁴

Voor Gogel had de informatievoorziening op begrotingsterrein de hoogste prioriteit. In de oude Republiek bestond een principiële niet-openbaarheid van de overheidsfinanciën. Zelfs ‘notabele regenten’ van Holland hadden geen inzicht in de financiële toestand van hun gewest.⁸⁵ Na de Bataafse omwenteling veranderde deze situatie fundamenteel. Een van de eerste besluiten van de nieuwe machthebbers was om een overzicht op te stellen van alle door de Bataafse Republiek geërfde schulden uit de tijd van het ancien régime. De Staatsregeling van 1798 trok deze lijn door. In september 1798 had Gogel een instructie gereed voor de aanpak van het financiële beheer.⁸⁶ Openbare begrotingen en rekeningen met voorziene, respectievelijk gedane uitgaven vormden de basis van een moderne bestuursadministratie en een moderne bureaucratie. Begrotingen en rekeningen dienden niet alleen om informatie te genereren, ze functioneerden ook als bestuursinstrumenten. Uitgaven mochten alleen worden gedaan als ze waren begroot en moesten later worden verantwoord.

Het opstellen van een openbare begroting was voor Gogel geen eenvoudige zaak, omdat de nieuwe Staatsregeling het aantal overheidstaken op nationaal niveau sterk had uitgebreid. Onder het ancien régime waren door de Staten-Generaal in hoofdzaak gelden gevoteerd voor defensie. Volgens de nieuwe Staatsregeling moest de nationale overheid voortaan gelden uittrekken voor onder meer waterstaat, wegeaanleg, onderwijs en godsdienst. Ook nam de nationale overheid de taken en daarmee de financiële verplichtingen over van organisaties die zich ten tijde van de Oude Republiek met de Oost- en West-Indische handel en met de Levant-handel hadden beziggehouden, zoals de *voc*.⁸⁷ Ten slotte was in principe de betaling van rente en aflossingen een onderwerp van nationale zorg geworden.

Een belangrijk wapenfeit was dat Gogel er in oktober 1798 in slaagde voor het jaar 1799 de eerste moderne staatsbegroting op te stellen met de overheidsuitgaven verdeeld naar hoofdstukken, titels en artikelen. Deze begroting bevatte ook een raming van de bestaande overheidsinkomsten, die in afwachting van een belastingstelsel op nationaal niveau nog hoofdzakelijk werden opgebracht door de departementale besturen.⁸⁸ Om het nieuwe beginsel van de openbaarheid van de overheidsfinanciën gestalte te geven, verscheen de begroting in april 1799 in druk, nadat het Vertegenwoordigend Lichaam het nieuwe staatsstuk had goedgekeurd. Het Bewind moest ook jaarlijks rekening en verantwoording aan het parlement afleggen. Voor deze ‘algemene dienstrekningen’ gold eveneens de eis van open-

84 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 431.

85 Van der Meulen, *Het Ministerie van Van de Spiegel*, 381.

86 Pfeil, ‘Van Thesaurie-Generaal tot Generale Thesaurie’, 243. Deze instructie kan worden beschouwd als de eerste voorloper van de Comptabiliteitswet 1927, de grondwet van het financiële beheer, zie Postma, *Honderd jaar Miljoennota*, 16.

87 Fritschy en Van der Voort, ‘De Nederlandse staatsbegrotingen’, 5-9.

88 Zie NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 459, 8 november 1798, litt. J, aangehaald in Pfeil, ‘Tot redding’, 285 noot.

baarheid. Medio 1799 kon Gogel een provisorische rekening van de uitgaven over 1798 insturen.⁸⁹

De eerste begroting vertoonde nog veel tekortkomingen door een gebrek aan informatie. Gogel was voor de tijdige toezending van juiste gegevens afhankelijk van de andere agentschappen, van koloniale raden en departementale besturen die hij herhaaldelijk moest manen om aan hun verplichtingen te voldoen. In de volgende jaren doken steeds opnieuw posten op waarvan het agentschap van Financiën het bestaan niet kende.⁹⁰ Dat was ook bij de verantwoording van gedane uitgaven het geval. De agent erkende openlijk dat er tekortkomingen waren, ook om daarmee de andere instanties onder druk te zetten de vereiste informatie te leveren.⁹¹ Niettemin was met het publiceren van deze nog onvolkomen stukken een belangrijke stap gezet! Het betekende concreet een radicale breuk met de niet-openbaarheid onder het ancien régime. Het ontstaan van de reeks staatsstukken die sindsdien in vrijwel ononderbroken regelmaat werden opgesteld, markeerde het begin van de moderne Nederlandse staat.⁹²

Nadat Gogel zijn ontwerp voor de samenvoeging van de departementale schulden weer had vlotgetrokken, ontstond over dit politiek gevoelige onderwerp een steekspel tussen beide Kamers. Geschilpunten waren onder meer de handhaving van bestaande rechten en de kosten voor de effectenbezitters. Soms verloor Gogel de moed; zo schreef hij in december aan Goldberg: 'Ik vrees dat men de schulden departementaliseeren zal. De 2^e Kamer schijnt hierop aan te houden. – O, Eenheid! O, Eenheid! Hoe men dan de boel zal uit elkander houden weet den Hemel!'⁹³ In april 1799 was er echter een definitief besluit van de Tweede Kamer.⁹⁴ Uiteindelijk had Gogel toch nog vrij snel geaccepteerd gekregen dat de Hollandse schuldenlast opging in een nationale schuld, een fundamentele stap op weg naar de volledige unificatie.

Gogel toonde zijn bijzondere belangstelling voor de geld- en kapitaalmarkt toen hij ervoor zorgde dat in oktober 1798 150.000 gulden en in februari 1799 nog eens ca. 450.000 gulden beschikbaar kwam voor het opkopen van zogenaamde Bataafse rescripties tegen zeer lage koersen.⁹⁵ Het bestaan van deze specifieke soort obligaties vloeide voort uit een aanvullend traktaat van 3 mei 1796 bij het Haagse Vredesverdrag. Dat traktaat bepaalde dat de helft van de oorlogsbijdrage van honderd miljoen gulden mocht worden voldaan in obligaties aan toonder, waarop dan wel jaarlijks drie miljoen gulden moest worden afgelost. Nadat Frankrijk was over-

89 NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 272, 30 juli 1799, nr. 40, 'Staat of verantwoording van ontvang en uitgaaf gedurende den afgelopen jaare 1798', aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 296.

90 Boels, *Binnenlandse Zaken*, 72.

91 Opmerkingen van Gogel, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 459, 8 november 1798, litt. J, ook aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 287.

92 Fritschy en Van der Voort, 'De Nederlandse staatsbegrotingen', 5.

93 Gogel aan Goldberg, 8 december 1798, NA, Goldberg, inv.nr. 223A.

94 Besluit Tweede Kamer, 25 april 1799, op 25 juli 1799 gepubliceerd, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 272, aangehaald in Godefroi, *De financiële unificatie*, 38.

95 Besluiten Uitvoerend Bewind, 20 oktober 1798 en 19 februari 1799, NA, Gogel, inv.nr. 19, aangehaald in Manger, *Recherches*, 139; brieven van Goldberg van februari tot april 1799 hierover bevinden zich in NA, Gogel, inv.nr. 3.

gegaan tot de overhaaste verkoop van een aanzienlijk pakket van deze rescripties, maakte de resulterende koersdaling het voor Gogel voordelig om rescripties aan te kopen tegen een lage koers in plaats van ze af te lossen tegen de nominale waarde.⁹⁶ In februari 1799 belaste Gogel zijn vriend Goldberg met de aankoop, wat nog tot wrijving tussen beiden leidde. De transactie moest strikt geheim blijven en Goldberg maakte Gogel het verwijt dat deze al te voortvarend ook nog zijn bevriende zakenrelatie Saportas naar Parijs had gestuurd met een aankoopopdracht, wat gemakkelijk de aandacht van speculanten kon wekken. Goldberg was erin geslaagd om rescripties te kopen tegen een koers van 43¼%, maar hij had nog veel betere zaken kunnen doen, zo voegde hij daar verwijtend aan toe, ‘was de Parijse historie niet gebeurd’.⁹⁷

Omdat de Amsterdamse geld- en kapitaalmarkt stagneerde, ‘er was geld bij de particulieren, maar het kwam niet los’, stelde Gogel in het voorjaar van 1799 aan Goldberg een tijdelijk fonds van 1 miljoen gulden ter beschikking. Daarmee maakte hij het de Amsterdamse kooplieden mogelijk hun wissels te disconteren of te belenen. Na enkele maanden was de geld- en kapitaalmarkt hersteld. Gogel keek later met veel voldoening op de operatie terug.⁹⁸ In hetzelfde jaar gaf hij ook tijdelijk steun aan de Amsterdamse Wisselbank om de speculatie van ‘agioteurs en woekeraars’ tegen te gaan.⁹⁹ Een val van de Wisselbank zou de positie van Amsterdam als financieel centrum geducht ondermijnen, zo schreef hij aan het Uitvoerend Bewind. Deze steun verleende hij uit een permanent ‘geheim fonds’ van 200.000 gulden dat hem in april/mei 1799 in aanvulling op de 50.000 gulden van 13 juni 1798 voor ondersteuning van het landskrediet ter beschikking was gesteld.¹⁰⁰ Ook in latere jaren gebruikte hij het fonds van 250.000 gulden voor tal van transacties die een tijdelijk karakter hadden, zodat het fonds telkens opnieuw werd gevoed. Gogel verantwoordde zich enkele malen over het gebruik van het fonds; toen in 1801 zijn afscheid als agent naderde, eindigde hij zijn verslag met de verzuchting dat hij een veel groter resultaat had kunnen bereiken, wanneer de hem beschikbaar gestelde financiële middelen niet zo beperkt waren geweest en wanneer hij niet onder de strikte voorwaarden van de Rekenkamer had moeten werken.¹⁰¹

Ook de actuele budgettaire situatie vroeg voortdurend de aandacht van Gogel. Direct al na de staatsgreep van juni 1798 voorzag hij een schrikbarend begrotingstekort van 36 miljoen gulden voor de eerste twaalf maanden. Bezuinigingen bij de uitgaven waren nauwelijks mogelijk, zodat Gogel het tekort uit extra inkomsten moest dekken. Terwijl het radicale Bewind geen beroep op buitengewone heffingen had willen doen, ging Gogel wel snel gebruik maken van de bepaling van de

96 Godefroi, *De financiële unificatie*, 49-50; Manger, *Recherches*, 129-131; Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 185-186.

97 Goldberg aan Gogel, 10 maart 1799, NA, Gogel, inv.nr. 3, ook aangehaald in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 186.

98 Gogel aan Canneman, 24 februari 1802, ook in *BW*, 44-46.

99 NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 49, 5 april 1799, ook aangehaald in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 198.

100 NA, Financiën 1795-1813, inv.nr. 489, lett. OO.

101 Rapport agent van Financiën over het geheime fonds in 1799, 6 november 1800, resp. rapport over 1800, 1 september 1801, beide rapporten in NA, Gogel, inv.nr. 15.

Staatsregeling die buitengewone nationale heffingen op inkomsten en bezit mogelijk maakte. Voor heffingen in de vorm van vrijwillige leningen voelde hij weinig, omdat hij de kans van slagen daarvan gering achtte. Dan koos hij liever voor gedwongen leningen. Zijn voorkeur ging echter duidelijk uit naar *dons gratuits*, heffingen zonder schuldbewijs.¹⁰²

Toen Gogel een inkomstenheffing voorstelde, koos hij voor een progressief tarief, dat hij tot maar liefst 30 procent wilde laten oplopen, met als argument dat de opbrengst van de nationale heffing van december 1797 was tegengevallen. Dat was het nieuw gekozen Vertegenwoordigend Lichaam echter te gortig. Pas nadat enkele tussenvoorstellen aan de orde waren geweest, aanvaardde het parlement uiteindelijk Gogels voorstel voor een gedwongen renteloze lening ten bedrage van vijf procent van de inkomens die overigens ook weinig opbracht.¹⁰³

Kort daarna moest Gogel dan ook al opnieuw alarm slaan over de budgettaire situatie. Het Bewind bezwoer de Eerste Kamer om de 'kragtdadigste maatregelen' te treffen om 'het zinkend vaderland' te redden, nadat Gogel met ontslag had gedreigd.¹⁰⁴ Hij stelde een combinatie van twee gedwongen leningen voor, een renteloze inkomstenheffing en een heffing op basis van het bezit. Het Vertegenwoordigend Lichaam koos eind november 1798 voor wat aangepaste voorstellen die redelijk aan de verlangens van Gogel tegemoet kwamen.

Dat de nationale heffing van 1797 weinig had opgebracht, lag volgens Gogel ook aan de methode van zelftaxatie, die uitging van de opgave van gegevens door de belastingbetaler. Gogel had weinig vertrouwen in deze methode en gaf de voorkeur aan een 'quotisatie' door de overheid.¹⁰⁵ Hij legde zich bij de zelftaxatie neer, maar drong er wel op aan commissies van onderzoek in te stellen, die bij wijze van steekproef konden nagaan of de ingediende aangiften juist waren.¹⁰⁶ Het laten aanwijzen van deze commissies door de grondvergaderingen is wel als een democratisch experiment bestempeld.¹⁰⁷ Zo zag Gogel het echter zeker niet, voor hem was zelftaxatie met steekproefsgewijze controle een pragmatisch compromis. Hij had het liever anders gezien, maar zag wel als een voordeel dat een commissie van onderzoek, afkomstig uit de eigen grondvergadering, de omstandigheden van de belastingbetaler in elk geval goed kende.

Naar aanleiding van de belastingmaatregelen van Gogel verlangde de Eerste Kamer in november 1798 een voordracht voor een nationale bank die niet alleen de betaling van heffingen moest vergemakkelijken, maar ook een algemeen nut zou hebben.¹⁰⁸ Hierover pleegde Gogel intensief overleg met zijn vriend Goldberg die al bezig was met het opstellen van een plan voor een dergelijke bank. Dat kwam

102 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 167.

103 Ibidem, 178.

104 Gogel aan Uitvoerend Bewind, 12 november 1798, NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 465, 13 november 1798, litt. Z, resp. NA, Uitvoerend Bewind, inv.nr. 459, 13 november 1798, litt. Z, beide aangehaald in Pfeil, 'Tot redding', 214.

105 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 169-170. De kwestie bleef ook in latere jaren spelen, zie Godefroi, *De financiële unificatie*, 107-111.

106 Missive Gogel, 30 juni 1798, *Dagverhaal Intermediair Wetgevend Lichaam*, deel 1, 464-466.

107 Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, 197.

108 De Jong, *Geschiedenis van De Nederlandsche Bank*, deel 1, eerste stuk, 21.

Gogel goed van pas, hij schreef zijn vriend: 'Ik verzoek om met uw plan voort te gaan. Het wetgevend lichaam vordert er een van mij. Hieraan moet ik voldoen, en het is my by mijne oneindige werkzaamheden niet mogelijk.'¹⁰⁹

Met hulp van Goldberg kon Gogel enkele weken later al de hoofdlijnen voor een Algemeene Nationale Beleen-, Disconto- en Deposito-Bank presenteren die het Bewind eind december 1798 aan de Eerste Kamer voorlegde.¹¹⁰ De nieuwe Bank zou naar het voorbeeld van de Bank of England een bredere werking hebben dan de bestaande instituten, de Beleenbank en de Wisselbank, waarvan Gogel uit eigen ervaring de beperkingen kende. Zij zou binnen- en buitenlandse effecten mogen belenen en wissels mogen aannemen, maar ook bankbiljetten uit mogen geven, ten bedrage van vier maal de bij de Bank aanwezige contanten. De bankbiljetten mochten worden uitgegeven in coupures van minimaal f 50 en waren te allen tijde inwisselbaar tegen gemunt geld. De Bank zou door de overheid worden opgericht, maar zou later moeten overgaan in particuliere handen. Hoewel de Eerste Kamer zelf om een voorstel had gevraagd, rekende Gogel toch op onbegrip van het parlement en op tegenwerking van 'Agioteurs, Kassiers en Woekeraars [...] waarop reeds menig finantieel Plan afgestoten is'.¹¹¹ Zijn groeiende scepsis over het parlement bleek uit de opmerking dat hij 'door de succesive handelingen des Vertegenwoordigens Lichaams' er meer en meer van overtuigd was, dat 'het daarstellen van uitstrekke finantieele maatregelen, de zaak niet is van groote vergaderingen'. Daarom was hij 'huiverig' om zijn beperkte tijd 'tot het doen van daartoe strekkende voordrachten te besteedden'. Hij drong er op aan om het plan vooraf 'met enige der meest verlichte leden der beide kamers' te bespreken, waaruit de presidenten van de beide Kamers dan later de commissies konden samenstellen, die het plan konden gaan behandelen. Zijn scepsis werd gedeeld door Goldberg die van oordeel was, 'dat van het Wetgevend Lichaam nimmer een systematische behandeling van finantieele zaken zal te wagten zijn'¹¹² In een andere brief aan Gogel riep hij uit: 'Negentig financiers, O Hemel, bewaar ons land!'¹¹³ Gogels pessimistische voorspelling kwam uit; de Eerste Kamer stelde het voorstel op 29 december 1798 in handen van een commissie uit haar midden, maar een advies werd nooit uitgebracht. De commissie wilde van het plan blijkbaar niet weten. De volksvertegenwoordiging liet het bij 'het nationaal verklaren' van de Generale Beleenbank die vanaf 20 februari 1799 de naam van Nationale Beleenbank ging dragen.¹¹⁴ Go-

109 Gogel aan Goldberg, 8 december 1798, NA, Goldberg, inv.nr. 223A.

110 Missive Uitvoerend Bewind aan Eerste Kamer, 28 december 1798, Besluiten Eerste Kamer, bijlage bij besluit 29 december 1798, aangehaald in De Jong, *Geschiedenis van De Nederlandsche Bank*, deel 1, eerste stuk, 23. Het begrip 'nationale bank' werd eind achttiende eeuw voor het eerst gebruikt, zie Vanthoor, *De Nederlandsche Bank*, 19. Gogel gebruikte de term nog niet, maar hanteerde de aanduiding Algemeene Nationale Beleen-, Disconto- en Deposito-Bank voluit, ook schreef hij over de Generale Discomptobank, Algemeene Bank, Grote Bank of de Bank.

111 NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 48, 20 december 1798, 516-534, ook aangehaald in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 225, 294.

112 Goldberg aan Gogel, 17 december 1798, NA, Goldberg, inv.nr. 223A, ook aangehaald in Zappey, *Goldberg*, 61.

113 Goldberg aan Gogel, 29 november 1798, NA, Goldberg, inv.nr. 223A, ook aangehaald in Zappey, *Goldberg*, 61.

114 Besluiten Eerste Kamer, 19 februari 1799, 616-628.

gel kwam in februari 1800 nog eens op zijn voorstel terug, maar de oprichting van een nationale bank bleef stokken.¹¹⁵

Ook het muntwezen was onderwerp van Gogels streven naar financiële eenheid. Onder het ancien régime was het aantal munthuizen al drastisch verminderd van veertien naar zes. In de Staatsregeling was een bepaling opgenomen dat er een ‘Gemeenschappelijke Muntslag door de gantschen Republiek zal worden gevoerd’. Productie op grote schaal was voordeliger en uniformiteit van uiterlijk, gewicht en gehalte van de munten was de garantie voor stabiliteit van het muntwezen. Deze eenvormigheid was volgens Gogel het beste te bereiken via één Munthuis. Hij zag het als een uitwas van het federalistische stelsel dat de gewesten ‘zich verneederd reekenden’ als ze niet over eigen munten konden beschikken waarop ze met ‘hunen wapens pronkten’.¹¹⁶ Gogel had een speciale belangstelling voor het muntwezen, waarover hij een uitvoerige correspondentie voerde met de bejaarde Joan George Holtzhey, oud-muntmeester in Utrecht en een ver familielid.¹¹⁷ Gogels moeder was een nicht van Holtzhey die zijn lange, vaktechnische brieven dan ook verschillende malen besloot met te informeren naar de ‘welstand van uw moeder’.

Gogels belangrijkste project na de staatsgreep van juni 1798 was een belastingplan dat een jaar later gereedkwam en in juli 1799 aan de Eerste Kamer kon worden gepresenteerd.¹¹⁸ In Gogels plan stonden twee zaken voorop.¹¹⁹ De belastingdruk was in Holland, Zeeland en Utrecht per hoofd van de bevolking vanouds veel zwaarder dan in de andere gewesten. Gogel wilde een uniform stelsel waarin volgens het gelijkheidsbeginsel overal in het land dezelfde belastingen tegen dezelfde tarieven zouden worden geheven. Deze fiscale eenwording hield ook het slechten van de binnenlandse tolmuren in, wat de economische eenwording van Nederland zou stimuleren. In de tweede plaats moesten de nationale belastingen voldoende opbrengen om de reguliere staatsuitgaven in vredestand te financieren, waaronder de schuldflossing en rentebetaling. Daarvoor wilde Gogel de belastingtarieven optrekken naar het hogere Hollandse niveau. Hij streefde naar een verhoging van de opbrengst van 33 miljoen naar 50 miljoen gulden.

Gogel onderschreef de uitgangspunten voor een algemeen belastingstelsel, die in de Staatsregeling waren vastgelegd.¹²⁰ De hervormingsgezinde Bataven waren niet zo revolutionair dat ze de bezitsverhoudingen wilden aantasten. De belastingen zagen zij als een vergoeding voor de bescherming die de overheid aan haar onderdanen en hun eigendommen bood. ‘De onderstand tot de noodwendige behoeften van den Staat is eenen geheiligde schuld van ieder Burger, ter vergoeding der bescherminge, welke hij geniet.’¹²¹ Het belang van de bescherming nam toe, naarmate

115 Pfeil, ‘Tot redding’, 220-222.

116 Gogel aan Uitvoerend Bewind, Concept-missive aan de Eerste Kamer over de herziening van het muntwezen, 11 april 1799, NA, Financiën, 1795-1813, inv.nr. 49, ook aangehaald in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 202.

117 Bijv. Holtzhey aan Gogel, 16 augustus, 19 oktober en 9 november 1798, NA, Gogel, inv.nr. 13.

118 Besluiten Eerste Kamer, 31 juli 1799, bijlage, aangehaald in Pfeil, *Op gelijke voet*, 31.

119 Pfeil, *Op gelijke voet*, 42.

120 Ibidem, 29.

121 Rosendaal (ed.), *Staatsregeling 1798*, Burgerlijke en staatkundige grondregels, artikel 65.

het vermogen van de belastingbetaler groter was, en omgekeerd. Zelf zou Gogel het in zijn *Memoriën* later nog eens treffend uitdrukken: ‘De hutten der arbeiders behoeven geen staande legers tot hunnen bescherming’.¹²² De belastingen moesten dan ook ‘zoo veel mogelijk, geëvenredigd zijn aan het betrekkelijk vermogen der Ingezetenen, en opgemaakt uit de vergelijking derzelve bezittingen, inkomsten, en bekende verteeringen’.¹²³

Er is door Schama in navolging van Sillem een direct verband gelegd tussen deze formuleringen en de omschrijving van een belastingbeginsel van de Engelse econoom Adam Smith in zijn *Wealth of Nations* van 1776 dat ‘the subjects of every state ought to contribute to the support of the government as nearly as possible in proportion to their abilities, that is in proportion to the revenue which they enjoy under the protection of the state’.¹²⁴ Andere belastingbeginselen van Smith waren zekerheid, eenvoud en efficiency. Fritschy heeft er terecht op gewezen dat de beginselen van Smith zo algemeen waren geformuleerd dat het niet opzienbarend was dat de Bataafse belastingidealen aan dergelijke eisen voldeden.¹²⁵ Hij formuleerde beknopt en helder wat ook intuïtief al als juist werd ervaren. Tegelijkertijd heeft ze overtuigend laten zien dat er geen sprake was van een directe invloed van Smith op Gogel wat de concrete vormgeving van het belastingstelsel betreft. Afgezien van een verwijzing van Gogel naar de *Wealth of Nations* bij een ander onderwerp, namelijk de toelichting op zijn ontwerp van een nationale bank, is bij hem geen verwijzing naar Smith te vinden.

Duidelijk is in elk geval dat Gogel zich bij zijn politieke handelen niet liet leiden door theoretische vergezichten, door ‘onbeproefde théoriën’, het leek hem beter ‘de weg der ondervinding in te slaan’.¹²⁶ Hij wilde een nationaal stelsel met een hoge opbrengst dat goed uitvoerbaar was. Daardoor kwam hij uit bij een stelsel dat sterk aansloot bij het bestaande oud-Hollandse systeem met de daarbij behorende tarieven. Gogel ging pragmatisch te werk. Hij onderkende dat alleen al het ene, nationale belastingstelsel een fundamentele verandering was die een aanzienlijke inspanning vergde. Hij zou uiteindelijk succesvol zijn, omdat hij zoveel mogelijk gebruik maakte van de bestaande stelsels. Bij het inrichten van een nieuw financieel bestel kon hij ‘oneindig veel’ overnemen van de regelingen, die in het verleden in de Republiek en dan in bijzonder in het gewest Holland waren getroffen.¹²⁷

In het oude Hollandse stelsel waren talloze goederen belast die voorzagen in de eerste levensbehoeften. Er waren accijnzen op bieren, wijnen, haring en gezouten vis, schoenen, tabakspijpen en vele andere artikelen. Zelf merkte Gogel eens op dat in de Bataafse Republiek nagenoeg alles belast was ‘behalven de Lucht en het Water’.¹²⁸ Het grote aandeel van de accijnzen in het oude Hollandse belastingstelsel

122 Gogel, *Memoriën*, 40.

123 Rosendaal (ed.), *Staatsregeling 1798*, Acte van Staatsregeling, artikel 210.

124 Sillem, *Gogel*, 198; Schama, *Patriots and Liberators*, 502; Gribnau, ‘Tweehonderd jaar belastingwetenschap’, 191-196.

125 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 120, 136-137, 152.

126 Gogel, *Memoriën*, 36.

127 Gogel aan Uitvoerend Bewind, memorie 9 maart 1798.

128 Gogel, *Eenige korte aanmerkingen*, NA, Gogel, inv.nr. 178, ook in De Gou (ed.), *Staatsregeling van 1801*,

was nadelig voor mensen met lage inkomens die een groot deel daarvan aan eerste levensbehoeften besteedden. Dat betekende overigens niet dat de vermogenden in Holland geheel werden ontzien. Zij werden aangeslagen voor de zogenoemde 'heerenmiddelen'. Dat waren belastingen op het houden van dienstboden en het bezitten van koetsen, paarden en pleziervaartuigen. Het aandeel van deze belastingen was echter gering. Daarnaast kende Holland als belangrijke belasting een heffing op de inkomsten uit onroerend goed (landerijen, huizen, gebouwen), die bekend stond onder de naam 'verponding'.

Om recht te doen aan het draagkrachtbeginsel van de Staatsregeling wilde Gogel de burgers met een laag inkomen ontzien door in principe geen accijnzen meer te heffen over de eerste levensbehoeften.¹²⁹ Aardappelen, boter, vis, vlees en fruit wilde hij vrijstellen. Toch moest hij om budgettaire redenen een aantal eerste levensbehoeften wel belasten. Zo zag hij geen kans om de belasting op het malen van graan af te schaffen, omdat de schatkist dan teveel inkomsten zou derven. Wel verlaagde hij de geldende tarieven van het 'gemaal'. Daartegenover wilde hij weelderartikelen als wijn en gedestilleerd in zijn belastingplan zwaarder belasten. Gogel sloot ook aan bij de 'heerenmiddelen'. Niet alleen handhaafde hij deze, maar hij breidde ze in zijn plan ook fors uit met een geheel nieuwe aanslag op basis van het bedrag aan huur dat men verwoonde.¹³⁰ De huurwaarde van woningen werd geacht een goede indicatie te zijn van het inkomen van de bewoner. Ook nam Gogel in zijn eigen plan de verponding over. In Gogels belastingplan van 1799 nam het aandeel van de accijnzen af en het aandeel van de belastingen die op het inkomen en vermogen rustten toe, wat in principe een lastenverlichting inhield voor de lagere inkomensgroepen.¹³¹

Opmerkelijk was dat Gogel afzag van een progressieve inkomstenbelasting, die hij in *De Democraten* nog had verdedigd. Hij achtte toen 'dit middel het billijkst en rechtvaardigst van allen' en hij had daar zelfs aan toegevoegd het wenselijk te vinden van alle andere belastingen af te zien.¹³² Intussen had Gogel echter met de buitengewone inkomstenheffingen slechte ervaringen opgedaan. Zo had de eind 1797 afgekondigde inkomstenheffing slechts 7,4 miljoen gulden opgebracht en die van september 1798 nog geen 3,3 miljoen.¹³³ De belastingtechniek schoot in de tijd van Gogel nog tekort om het individuele inkomen van de burger rechtstreeks te bepalen.

Dat hij zoveel mogelijk gebruik maakte van de bestaande gewestelijke stelsels in plaats van een nieuw stelsel te ontwerpen, was het essentiële verschil met de voorstellen van de commissie-Van Rees die in november 1797 door de tweede Nationale Vergadering was ingesteld en die op 17 februari 1798 haar belastingvoorstellen uitbracht. In het voorstel van de commissie was een zeer groot deel van de op-

425-427, inzh. 426.

129 Pfeil, *Op gelijke voet*, 31.

130 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 138-139.

131 Pfeil, *Op gelijke voet*, 34; Ydema, 'Op zoek naar draagkracht', 112.

132 *De Democraten*, nr. 40, 9 februari 1797, 293-300, inzh. 298, aangehaald in Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 135.

133 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 137.

brengst afkomstig uit directe belastingen, in het bijzonder uit een inkomstenbelasting die Gogel om praktische redenen afwees. Hij keurde het plan geen blik waardig en de commissie kreeg tot haar teleurstelling zelfs geen uitnodiging voor het geven van een toelichting aan de agent.¹³⁴ Als troostprijs werd Van Rees in 1799 tot lid van de gereorganiseerde Rekenkamer benoemd, die door de Staatsregeling met de uitgebreide controle van de overheidsfinanciën was belast.¹³⁵

Fritschy heeft het terecht de grote verdienste van Gogel genoemd dat hij de politieke moed had om niet al te revolutionair, maar pragmatisch te werk te gaan.¹³⁶ Gogels historische prestatie in 1799 was dat hij tijdig een uitvoerbaar belastingplan op tafel legde. Meer dan vier jaar was er discussie gevoerd over de vraag of nationale belastingen wel mogelijk waren. Op basis van Gogels voorstel kon het debat eindelijk concreet worden.

EEN POLITIEKE TERUGSLAG

Gaandeweg nam Gogels onvrede toe over de gang van zaken in de beide Kamers van het Vertegenwoordigend Lichaam bij onderwerpen als heffingen, schuldconversie, nationale bank en muntwezen. Eind december 1798 sprak zijn moedeloosheid uit de hartenkreet in een brief aan Goldberg, dat ‘men zekerlyk veel vaderlandsliefde moet bezitten om niet de geheele boel te laten lopen’.¹³⁷

Zijn onvrede bleek opnieuw in mei 1799 toen Gogel zich ging afvragen of hij een definitieve benoeming tot agent wel zou aanvaarden. De Staatsregeling schreef voor dat deze benoeming moest plaatsvinden op basis van een instructie voor elke afzonderlijke agent, op te stellen door het Vertegenwoordigend Lichaam. Pas na de staatsgreep van 12 juni waren daarvoor commissies benoemd die zich eerst gingen beraden over de algemene uitgangspunten. Uit de Staatsregeling bleek al een vrees voor vermenging van wetgeving en uitvoering. De uitvoerende macht kon te allen tijde voorstellen en maatregelen voorleggen aan het Vertegenwoordigend Lichaam, maar nooit in de vorm van een wet. Wetgeving was voorbehouden aan het parlement. De commissies kwamen dan ook tot het gemeenschappelijke standpunt dat de agenten ‘naar een generale autorisatie zaken overeenkomstig wetten of besluiten [konden] afdoen’, maar dat ze ‘niets nieuws tot stand [konden] brengen’.¹³⁸ Ondanks deze discussie kende de financiële commissie de agent van Financiën in de ontwerp-instructie toch een initiërende rol bij de unificatie toe, zo moest hij wel degelijk een nieuw belastingstelsel ontwerpen.¹³⁹ De Eerste Kamer stemde in met de concept-instructie, maar vervolgens weigerde de Tweede Kamer dit besluit te

134 Siccama aan Van Rees, 21 augustus 1798, in: De Gou (ed.), *Staatsregeling 1798*, deel 2, 223-224, inzh. 225.

135 Buist, ‘De Bataafse voorlopers’, 135.

136 Fritschy, *De patriotten en de financiën*, 152.

137 Gogel aan Goldberg, 8 december 1798, NA, Goldberg, inv.nr. 223A.

138 Van Driel, *De ministeriële verordening*, 32.

139 Bijlage ‘rapport en concept-instructie voor de agent van finacie’, behorende bij Besluiten Eerste Kamer, 31 oktober 1798, NA, Gogel, inv.nr. 16, ook aangehaald in Pfeil, ‘*Tot redding*’, 240.

bekrachten.¹⁴⁰ De Eerste Kamer hield echter voet bij stuk. Pas in mei 1799 besloot de Tweede Kamer ‘met het oog op het landsbelang’ de instructie toch maar goed te keuren. Nu kon Gogel in zijn functie worden bevestigd door een herbenoeming.

De moeizame gang van zaken zal er echter aan hebben bijgedragen dat Gogel sterk met de gedachte speelde om bij deze gelegenheid ontslag te vragen. In zijn archief bevindt zich een niet-gedateerde conceptbrief, gericht aan het Uitvoerend Bewind. Daarin herinnerde hij eraan dat hij destijds de benoeming tot agent pas had aanvaard, nadat de Constituerende Vergadering dwangmaatregelen tegen weigeraars in het vooruitzicht had gesteld.¹⁴¹ Hij was ‘niet uit verkiezing noch vrijwillig’ agent geworden. En vanaf die tijd zocht hij ‘gelegenheid zijn vryheid en onafhankelykheid, den gelukkigsten stand des menschen zodra mogelijk te herwinnen’, niettemin had hij met ‘yver en arbeidzaamheid’ zijn functie vervuld. Deze bevoordingen pasten geheel in de politieke cultuur van de Bataafse Republiek. Dat hij vanaf zijn benoeming tot agent steeds geprobeerd had terug te keren naar het koopmanschap klonk wel ongeloofwaardig voor iemand die de politieke ontwikkeling met de staatsgreep van 12 juni 1798 naar zijn hand had gezet.

Gogel constateerde verder dat in de Bataafse Republiek officiële functies formeel niet geweigerd konden worden en dat een agent zelf ook geen ontslag kon nemen, maar dat aan deze regeling niet de hand werd gehouden. Hij verwees naar de advocaat Angelus Cuperus, die op 26 oktober 1798 tot agent van Justitie was benoemd, maar verschillende malen had geweigerd deze functie te aanvaarden. De Eerste Kamer had hem strenge sancties willen opleggen, maar de Tweede Kamer wilde deze niet goedkeuren.¹⁴² Uiteindelijk trok de Eerste Kamer in april 1799 de benoeming in en besloot zij tevens dat Cuperus voor zijn weigering niet hoefde te worden bestraft.¹⁴³ Gogel meende nu dus ook ontslag te kunnen vragen, immers kon hem evenmin als Cuperus het recht worden ontzegd ‘om het stille huiselyke geluk boven de zorg, moeiten en onaangenaamheden, van eenen zwaarwichtigen post te verkiezen’.

Gogel stuurde zijn ontslagbrief niet in, maar wilde in de toekomst wel collegiale steun van Goldberg, die hij vaak raadpleegde, wiens kennis hij hoog schatte en met wie hij het ook politiek goed kon vinden. Gogel deed zijn uiterste best Goldberg over te halen om agent van Nationale Economie te worden. Hij stelde daarom de definitieve aanvaarding van zijn eigen functie afhankelijk van de acceptatie door Goldberg van dit agentschap. ‘Uw gedrag zal het mijne regelen – hetzij gij bedankt of niet, ik zal dezelfden weg inslaan. *Met U wil ik wel werken – zonder U niet*’, zo liet hij Goldberg weten. Gogel was wel zo eerlijk om Goldberg tegelijkertijd te schrijven: ‘De posten zijn onaangenaam en zwaar – de opofferingen zijn groot en de genoegens weinig’. Twee dagen later bekende hij nog aan Goldberg: ‘Gij weet

140 Pfeil, *Tot redding*, 242-244.

141 Concept van een brief uit het voorjaar 1799 van Gogel aan het Uitvoerend Bewind, NA, Gogel, inv.nr. 2.

142 Bielfeld (Pruisisch diplomaat) aan Frederik Willem III (koning van Pruisen), 18 april 1799, in: *GAGN*, deel 3, band 1, 228.

143 Verburg, *Geschiedenis van het ministerie van Justitie*, deel 1, 31.

Afb. 9 Portret van Johan Goldberg, prent door Charles Howard Hodges, Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-1906-3420.

ik ben wat driftig, dan word ik boos en laat los, zodat als dit wat veel gebeurt, ik misschien het gelukkige ogenblik zal zien, dat men mij niet meer hebben wil.’¹⁴⁴

Intussen was Goldberg schriftelijk gepolst door directeur Van Hasselt om de vacature bij het agentschap van Nationale Economie te vervullen. Hij prefereerde echter het vrije koopmanschap boven de afhankelijke positie van ‘raadgever’ van het Uitvoerend Bewind.¹⁴⁵ Bovendien was hij somber over de economische situatie van de Bataafse Republiek. Van Hasselt herhaalde met klem zijn verzoek; de benoeming was volgens het Uitvoerend Bewind noodzakelijk om de aristocratie, het federalisme en het anarchisme er onder te krijgen en eveneens om Gogel te behouden. Het was funest als Goldberg en Gogel voor het land verloren zouden gaan.¹⁴⁶ Gogel stemde daarna in met een herbenoeming, omdat ‘wij hier anders de boel niet zullen redden, en het systema na den d[onde]r gaat’.¹⁴⁷ Nadat ook Goldberg had toegegeven, werden beiden op 31 mei benoemd en beëdigd. Gogel en Goldberg gingen min of meer een koppel vormen. Ze waren intensief bezig met de cijferma-

144 Gogel aan Goldberg, 15 en 17 mei 1799, NA, Goldberg, inv.nr. 19, citaten ook bij Zapey, *Goldberg*, 33, cursiveringen (onderstrepingen) van Gogel.

145 Goldberg aan Van Hasselt, 19 mei 1799, NA, Goldberg, inv.nr. 19, ook aangehaald in Zapey, *Goldberg*, 33-34.

146 Van Hasselt aan Goldberg, 20 mei 1799, NA, Goldberg, inv.nr. 19, ook aangehaald in Boels, *Binnenlandse Zaken*, 235.

147 Gogel aan Goldberg, 20 mei 1799, NA, Goldberg, inv.nr. 19, ook aangehaald in Zapey, *Goldberg*, 34.

tige informatievoorziening van het beleid en kunnen worden beschouwd als pioniers van de statistische revolutie die in de Bataafs-Franse tijd plaatsvond.¹⁴⁸ Gogel verzamelde informatie op het terrein van de openbare financiën, Goldberg zocht naar economische informatie. Een belangrijke vernieuwing in het kader van de standaardisatie was dat zij daarvoor aan de instanties lege tabellen toezonden die volgens een bepaald format moesten worden ingevuld.

Politiek trokken Gogel en Goldberg ook vaak één lijn als het om de verwezenlijking van de eenheidsstaat ging. Zij oefenden daartoe grote druk uit op de departementale besturen en kregen het verwijt dat zij een te hoge toon aansloegen tegen die colleges.¹⁴⁹ Omdat hij ook op nationaal niveau veel tegenwerking ondervond, was Gogel een jaar na de staatsgreep van juni 1798 zwaar teleurgesteld over de geringe voortgang van de eenwording. Zijn geestdrift was goeddeels verdwenen, maar hij wilde de strijd toch niet opgeven. Wel zag Gogel zijn werk vanaf zijn herbenoeming in mei 1799 steeds meer als een moeizame worsteling.

148 Klep en Verheusen, 'The Batavian statistical revolution', 224-225.

149 Zappey, *Goldberg*, 46.